

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 159.98.33

DOI 10.33251/2707-8620-2022-7-38-44

СКАСКО Олег Іванович,

доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська
політехніка»
ORCID 0000-0002-7746-0801

МОГИЛА Ірина-Людмила Анатоліївна,

аспірантка кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська
політехніка»
ORCID 0000-0002-3570-1654

ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОДАТКОВОГО ОПОРУ ТА ПОДАТКОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ

***Анотація.** У цій статті досліджено та розкрито інструменти соціально-психологічної легітимності податкового опору. Встановлено, що ухильники податків використовують три техніки нейтралізації, які виправдовують порушення правил, заперечують характер порушення норми: техніка «Аналіз податкового законодавства»; прийом «Маленької людини»; техніка «Твердження нормальності». Наведено сутність та ключові характеристики податкового менталітету. Визначено, що податковий менталітет можна розуміти як основу соціалізації для платників податків, як ментальний, соціальний і культурний фон, який вирішальним чином формує основне ставлення до оподаткування.*

***Ключові слова:** податок, оподаткування, податкова система, податковий опір, ухилення, соціально-психологічні інструменти, податковий менталітет, податкова мораль.*

Постановка проблеми. Як макроекономічний підхід, загальна теорія оподаткування мало займається податковими рішеннями громадян. Економічна стандартна модель ухилення від сплати податків розглядає цю тему, але призводить до абсолютно неспроможних припущень щодо масштабів податкових злочинів. Реалістичної теорії поведінки платників податків не існує. Переважну більшість громадян податкові питання особливо не цікавлять, проте всі мають тверду думку про свої податки, які здебільшого вважають завищеними. Тому дослідження податкової поведінки економічних суб'єктів є надзвичайно актуальним і практично значимим.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженням податкових питань поведінки економічних суб'єктів, а також соціально-психологічного спрямування у напрямку оподаткування присвячували свої наукові праці такі закордонні та вітчизняні науковці: Л. П. Амбрик, В. А. Ільяшенко, Л. М. Клівіденко, Т. В. Меркулова, О. В. Третякова, В. Францен, В. Фьосте, Г. Шмольдерс та ін. Наукові досягнення вчених у цьому питанні значні, але велика кількість проблем потребує подальшого наукового розкриття.

Актуальність – визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теорія оподаткування та податкова політика розглядають фіскальну податкову систему з

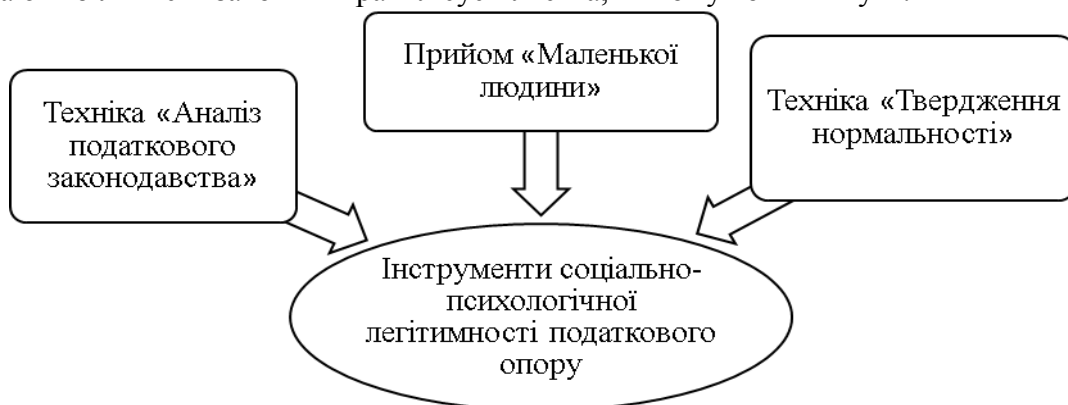
макроекономічної точки зору. Податкова психологія дивиться вперед, перш за все з поведінкою оподаткованого населення, а саме: з їхнім ставленням, поведінковою пояснювальною мотивацією до оподаткування. Серед найважливіших проблем у цій сфері особливої актуальності набуває питання суб'єктивного ставлення населення до розміру податків, податкових зобов'язань, податкової справедливості, як громадяни справляються з податковими вимогами, які соціально-психологічні інструменти вони використовують щодо ухилення від податків тощо. На жаль, в Україні питання податкової психології широко не було досліджено, тому це свідчить про актуальність дослідження обраної теми.

Мета та завдання статті. Ключовою метою статті є дослідження інструментів соціально-психологічної легітимності податкового опору й сутності та особливості податкового менталітету. Основними завданням дослідження є аналіз основних джерел та визначення інструментів соціально-психологічної легітимності податкового опору, а також оцінка податкового менталітету у системі оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Платники податків завжди стикаються з фундаментальним рішенням між чесністю оподаткування та ухиленням від сплати податків. Багато аспектів впливають на аналіз податкового навантаження, такі як:

- економічні (сума податкового внеску фізичних та юридичних осіб);
- правові (судове переслідування та покарання за податкові правопорушення);
- психологічні (примусовий характер податку, індивідуальна схильність до ризику або етичні та моральні цінності ставлення населення до оподаткування);
- соціально-культурні фактори (оцінка податкової моралі в соціальне середовище або податковий менталітет) [9].

Коли фізичні та юридичні особи свідомо вирішують протистояти сплаті податків – на відміну від ненавмисного невиконання податкових зобов'язань внаслідок випадкових спотворень у їхніх податкових деклараціях – вони першочергово порушують закон. У результаті особи, які ухиляються від сплати податків, можуть вважати себе «ухильниками податків», але далеко не злочинцями. Зрештою, вони не є повністю нелегальними, але поважають більшість законів і правил суспільства, в якому вони живуть.

Рис. 1 Інструменти соціально-психологічної легітимності податкового опору

Щоб мати можливість підтримувати «імідж» гідної довіри людини, яка відповідає нормам, ухильники податків використовують різноманітні інструменти нейтралізації, які виправдовують порушення правил, заперечують характер порушення норми, легітимізують його, але делегують відповідальність за це бухгалтеру або аудитору (якщо брати до уваги техніку «Аналіз податкового законодавства») (рис. 1).

При застосуванні техніки «Аналіз податкового законодавства» проводиться дослідження щодо правильності обрання системи оподаткування для зменшення сплати обов'язкових податків та платежів.

Прийом «Маленької людини» характеризується усвідомлення незначних фінансових збитків держави через ухилення від сплати податків. Тобто розуміння того: «Якщо я не буду платити податки, нічого глобального я не несу державі».

Техніка «Твердження нормальності» відображається в думці, що сьогодинше податкове законодавство настільки несправедливе, що ухилення від сплати податків більше не є аморальним або ж з огляду на марнотратство та незаконне використання державних коштів.

Потрібно сказати, що тенденція до податкового опору зростає з кожним роком із використанням соціально-психологічних інструментів, які зрештою застосовуються індивідуально. Зокрема, в Україні він проявляється наступним чином. Схема ухилення від сплати податків нерозривно пов'язана з «тіньовою економікою» та корупцією. Існують певні види цього механізму, які використовуються в Україні [4]:

1. Офшорні компанії формально не заборонені законом інструмент, яким користується бізнес у всьому світі. Але вони можуть бути майданчиком для очевидного ухилення від сплати податків. Наприклад, компанія хоче продати за кордон продукт ринковою ціною 20 мільйонів доларів. Вона продає його з України своїй офшорній компанії за зниженою ціною – 15 мільйонів доларів та сплачує мінімальний податок в Україні. Надалі компанія продає цей же продукт іншій компанії за 20 мільйонів доларів і сплачує невеликий податок з цієї суми в офшорах, замість того, щоб заплатити великий податок із 20 мільйонів доларів в Україні;

2. Конвертаційний центр – це фіктивна компанія, яка «відмиває» або сприяє ухиленню від сплати податків;

3. Контрабанда – незаконний перетин товарів через державний кордон, що призводить до несплати податків;

4. Контрафакт – незареєстроване підпільне виробництво (тютюнові та алкогольні вироби, сільськогосподарське виробництво). Тут ж і термін податкова яма, яка є основним суб'єктом господарської діяльності (підприємства, компанії), а інші платники податків використовують його не в комерційних цілях (купівля-продаж), а для отримати «податкової вигоди».

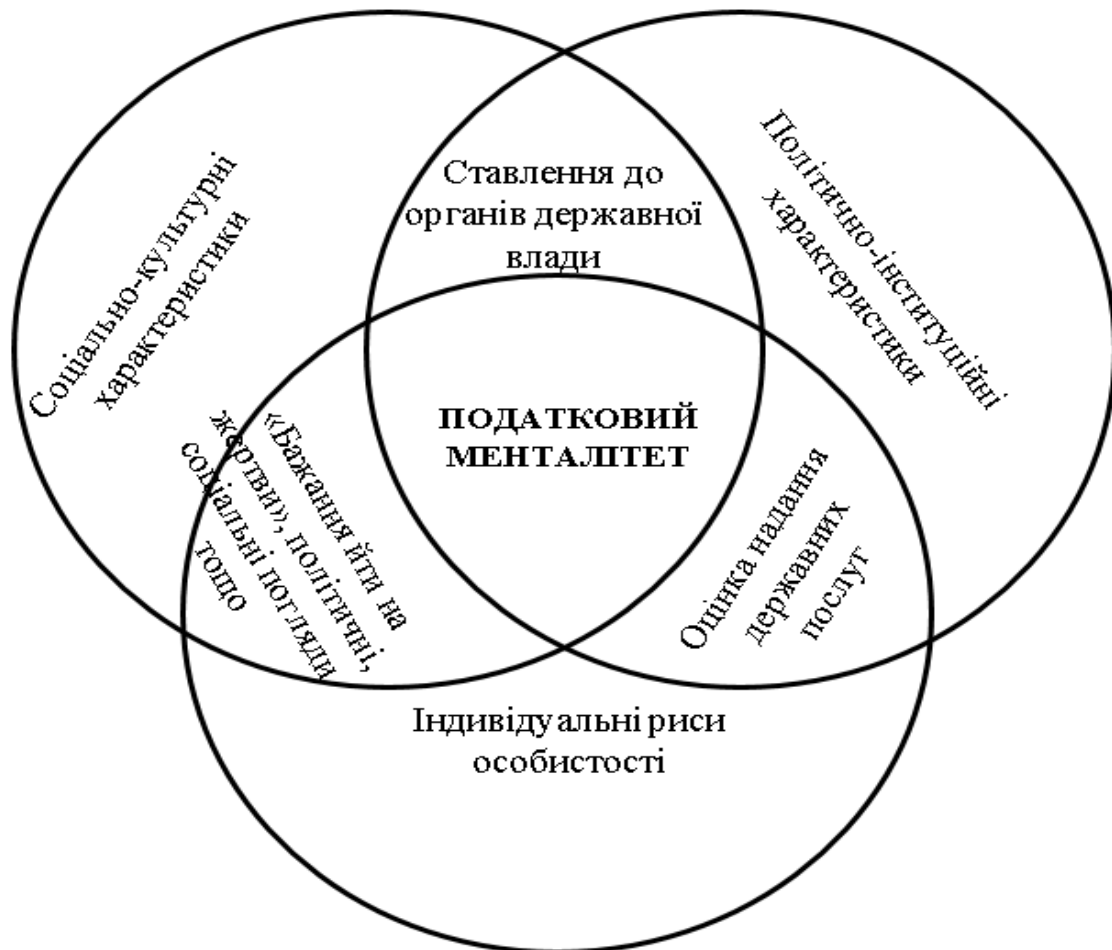
5. Схеми з ФОП – коли працівника наймають як фізичну-особу підприємця, який укладає договір про надання певних послуг компанії, таким чином сплачуючи компанії менше податків. Масове явище на сьогодні.

Під поняттям «Податковий менталітет» слід розуміти як загальне ставлення громадян до податкової системи, податкової справедливості та індивідуального податкового тягаря.

На думку Гюнтера Шмольдерса (німецький економіст, один із перших дослідників поведінкових досліджень в економіці) податковий менталітет є одним із головних детермінантів розвитку відчуття тиску, податкової моралі та податкової дисципліни. Фактори, що формують податковий менталітет, включають, насамперед, загальне базове ставлення до держави чи «влади» пов'язану з цим оцінку необхідності та ефективності держави (рис. 2) [10].

За цими факторами знову ж таки стоять більш фундаментальні чинники впливу соціально-культурного та політико-інституційного характеру, а також, зрештою, індивідуальні особистості та характеристики ставлення окремих платників податків, різних груп населення або платників податків у цілому.

Можна погодитись із думкою Гюнтера Шмольдерса, що більшість населення пов'язують із терміном «податки» чітко позитивні думки («стягнення на задоволення державних потреб») або негативні («переконання, що у мене щось забрали»). Проте розуміння податку також пов'язане з примусовим характером [10].

Рис. 2 Фактори, що формують податковий менталітет

Нинішній податковий менталітет в Україні виглядає неоднозначним. З одного боку, більшість населення вважає, що державі потрібні високі податкові надходження. Це узаконується перш за все необхідною державною підтримкою бідних і знедолених. З іншого боку, держава не відповідальна, а марнотратна з податковими надходженнями. Більшість громадян не бачать, що податки підтримують бідних і слабких, а, навпаки, багаті отримують переваги, а бідні – знедолені. Платники податків відчувають себе залежними від держави, і вважають оподаткування несправедливим [1].

Сучасні дослідження податкового менталітету за межами України є рідкістю, однак повсякденний досвід дають достатні підстави припустити, що, наприклад, податковий менталітет в Італії майже не покращився з 19 століття, навіть навпаки: італійське населення продовжує підтримувати критичні стосунки з державою та владою. Під час економічної кризи в Греції 2009 році та після неї, також повідомляється про широке зневажливе ставлення до податкової відповідальності. Можна сказати, що це пов'язано з різким падінням податкової моралі та принципово негативним ставленням до держави та її фінансування. З іншого боку, Швецію часто називають яскравим прикладом країни з високим рівнем дотримання податкового законодавства, в якій населення серйозно ставиться до податкових зобов'язань – через високу повагу до переваг добробуту держави. Це може свідчити про позитивний податковий менталітет серед шведів (однак у Швеції також не є рідкістю ухилення від сплати податків) [7].

Таким чином, податковий менталітет також можна розуміти як основу соціалізації для платників податків, як ментальний, соціальний і культурний фон, який вирішальним чином формує основне ставлення до оподаткування. Те, що податковий менталітет у різних країнах різний, говорить про національну специфіку. Національні особливості вказують на важливість спільних історичних коренів і досвіду, які формують податковий менталітет –

досвіду з системою правління, або відносинами залежності, які визначають довіру чи недовіру до держави та влади. Чим глибше вкорінена довіра до політичних інститутів і держави, тим кращий податковий менталітет громадян.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вище наведене, доречно зауважити, щоб зберегти «законослухняний» образ себе, багато тих, хто ухиляється від сплати податків, використовують стереотипні виправдання, щоб нейтралізувати незаконність злочину. Тому використовують соціально-психологічні техніки та прийоми від ухилення часткового чи повного оподаткування. Важливо додати, що податковий менталітет включає базове ставлення до податкової системи, податкової відповідальності, податкової справедливості та податкової чесності. Це одна з головних детермінантів податкової моралі та податкової дисципліни. Як і податкова мораль, менталітет населення амбівалентний: з одного боку, податки вважаються незамінними, з іншого - критикується практичне використання податкових коштів державою.

Перспективами подальших досліджень можуть бути пошук нових напрямків розвитку податкової політики, розробка та впровадження перспективних методів аналізу ефективності використання системи оподаткування в Україні.

Список використаних джерел

1. Амбрик Л. П. Податкова поведінка: теоретичний базис та практичні аспекти. *Ефективна економіка*. 2017. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5729> (дата звернення: 11.10.2022).
2. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 р. № 436–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 11.10.2022).
3. Державна казначейська служба України: офіц. сайт. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 11.10.2022).
4. Ляшенко В. А. Податкова політика в системі регулювання соціально-економічного розвитку держави. *Економіка та держава*. 2013. № 8. С. 22–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_8_7 (дата звернення: 11.10.2022).
5. Mitu, N. E. Taxpayer Behavior: Typologies and Influence Factors. *RSP*. 2016. № 49. P. 77–87. URL: https://www.researchgate.net/profile/Narcis_Mitu/publication/303819759_Taxpayer_Behaviour_Typologies_and_Influence_Factors/links/5755aff408ae10c72b66e7b4/Taxpayer-Behaviour-Typologies-and-Influence-Factors.pdf (дата звернення: 11.10.2022).
6. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 11.10.2022).
7. Гретькова О. В. Вплив податкової політики на економічний стан та подальший розвиток країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2014. Вип. 5 (4). С. 147–149 URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Podatkova-polityka.pdf> (дата звернення: 11.10.2022).
8. Föste, W. Soziale marktwirtschaft im Wandel der Zeit. *Budrich Journals. GWP - Gesellschaft, Wirtschaft, Politik*. 2021. Vol. 2. P. 233–244.
9. Franzen, W. Steuerpsychologie und Steuerpolitik. Forschungsstelle für empirische Sozialökonomik e.V. Köln, 2010. 171 p. URL: <http://www.fores-koeln.de/> (дата звернення: 11.10.2022).
10. Franzen, W. Tax morale in classical athens. *Journal of Ancient Civilizations*. 2019. Vol. 34/2. P. 273–288.

References

1. Ambryk, L.P. (2017). Podatkova povedinka: teoretychnyi bazys ta praktychni aspekty [*Tax behavior: theoretical basis and practical aspects*]. *Efektivna ekonomika*. Efficient economy, 8. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5729>

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [*Economic code of Ukraine*]. (2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> [in Ukrainian].
3. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy (2003). Ofitsiyni sait Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [*Official site State treasury service of Ukraine*]. Retrieved from: <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Iliashenko, V.A. (2003). Podatkova polityka v systemi rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy [*Tax policy in the system of regulation of social and economic development of the state*]. *Ekonomika ta derzhava. Economy and the state*, 8, 22-24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_8_7 [in Ukrainian].
5. Mitu, N.E. Taxpayer Behavior: Typologies and Influence Factors. *RSP*, 49, 77-87. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Narcis_Mitu/publication/303819759_Taxpayer_Behaviour_Typologies_and_Influence_Factors/links/5755aff408ae10c72b66e7b4/Taxpayer-Behaviour-Typologies-and-Influence-Factors.pdf.
6. Podatkovi kodeks Ukrainy [*Tax Code of Ukraine*]. (2010). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
7. Tretiakova, O.V. (2014). Vplyv podatkovoї polityky na ekonomichnyi stan ta podalshyi rozvytok krainy [*The influence of tax policy on the economic condition and further development of the country*]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, 5 (4), 147-149. Retrieved from: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Podatkova-polityka.pdf> [in Ukrainian].
8. Föste, W. (2021). Soziale marktwirtschaft im Wandel der Zeit. *Budrich Journals. GWP - Gesellschaft, Wirtschaft, Politik*, 2, 233-244.
9. Franzen, W. (2010). *Steuerpsychologie und Steuerpolitik*. Forschungsstelle für empirische Sozialökonomik. Köln. Retrieved from: <http://www.fores-koeln.de/>
10. Franzen, W. (2019). Tax morale in classical athens. *Journal of Ancient Civilizations*, 34/2, 273-288.

SKASKO Oleh, Doctor of Economics, Professor, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine;

MOHYLA Irina-Lyudmila, PhD student of the Department of Accounting and Taxation, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

INSTRUMENTS OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL LEGITIMIZATION OF TAX RESISTANCE AND TAX MENTALITY

Abstract. *This article explores and reveals the tools of social and psychological legitimacy of tax resistance. It has been established that tax evaders use three techniques of neutralization, which justify the violation of the rules, deny the nature of the violation of the norm: technique "Analysis of tax legislation"; reception of "Little Man"; technique "Normality Assertion". The essence and key characteristics of the tax mentality are given. It is determined that the tax mentality can be understood as the basis of socialization for taxpayers, as a mental, social and cultural background that decisively forms the basic attitude to taxation.*

The key goal of the article is to research the tools of socio-psychological legitimacy of tax resistance and the essence and peculiarities of the tax mentality.

The methods used involve the analysis of secondary sources of data, mainly scientific international and domestic literature.

Tax theory and tax policy consider the fiscal tax system from a macroeconomic point of view. Tax psychology looks ahead, first of all, with the behavior of the taxed population, namely: with their attitude, behavioral explanatory motivation for taxation. Among the most important problems in this area, the question of the subjective attitude of the population to the amount of taxes, tax obligations, tax justice, how citizens cope with tax requirements, what socio-psychological tools they use for tax evasion, etc., is gaining special relevance. Unfortunately, in

Ukraine, the issue of tax psychology has not been widely considered, so this indicates the relevance of research on the chosen topic.

Tax evaders use stereotypical excuses to neutralize the illegality of the crime. Therefore, socio-psychological techniques and techniques are used to avoid partial or full taxation. It is important to add that the tax mentality includes a basic attitude towards the tax system, tax responsibility, tax justice and tax honesty. This is one of the main determinants of tax morality and tax discipline. Like tax morality, the mentality of the population is ambivalent: on the one hand, taxes are considered indispensable, on the other hand, the practical use of tax funds by the state is criticized.

Key words: *tax, taxation, tax system, tax resistance, evasion, socio-psychological tools, tax mentality, tax morality.*

*Одержано редакцією: 01.11.2022 р.
Прийнято до публікації: 28.11.2022 р.*